

Dalos. György

író,
műfordító,
szerkesztő

Budapesten született 1943-ban, a budapesti Kölcsey gimnáziumban érettségizett, 1967-ig a moszkvai Lomonoszov Egyetem történelem karán tanult. 1967-től a Munkásmozgalmi Múzeumban segédmuzeológus. 1968-ban a Fővárosi Bíróság az ún. „maoistaperben” mint egy szélsőbaloldali diákcsoport tagját héthavi felfüggesztett börtönbüntetésre ítélte államelenes összeesküvés vádjával. Munkahelyén felmondtak neki, s 19 éven keresztül nem jelent meg könyve Magyarországon, csak német és szovjet szakkönyvek fordításai. A '70-es években a demokratikus ellenzék egyik tagja. Műveit 1979-től publikálta a Német Szövetségi Köztársaságban. 1984-ben elnyerte a DAAD Berlini Művészprogramjának ösztöndíját, 1985-ben Brémában, a kelet-európai kutatóintézet munkatársaként dolgozott. 1995-ben a berlini Magyar Ház igazgatója lett. Később a frankfurti könyvvásár magyar fővendégégén irodalmi kurátor. 1992–1996 között tagja volt a kölni, később a berlini Heinrich Böll Alapítvány kuratóriumának. 2006 óta szerkeszti a Freitag című berlini hetilapot.

Legutóbbi művei

Puszipajtások (regény; Ab Ovo, 2004), Balaton-brigád (regény; Ab Ovo, 2006), A körülmételés. A Nagy Buli (két kisregény; Ab ovo, 2007), Világ proletárjai, bocsássatok meg! (Corvina Könyvkiadó, 2009)

Díjai

A Magvető Könyvkiadó nívódíja (1989); Bajor Művészeti Akadémia Adalbert von Chamisso díja (1995); a baden-württembergi Künstlergilde Gryphius különdíja (1999); A Magyar Köztársasági Érdemrend tisztikeresztje (2006); a lipcei nemzetközi könyvvásár fődíja (2010); Füst Milán-díj (2011); az NSZK Szövetségi Érdemrendjének első osztályú érdemkeresztje

A sikeres hősök akkor érdekelnek, amikor bukznak

KŐRÖSSI P. JÓZSEF (■): *Egy fiatalokból álló maoista csoport tagjaként ítélték hét hónapra. Szóval ti balról veszélyeztettétek a rendszert.*

DALOS GYÖRGY (▼): Egy államellenes összeesküvést konstruáltak ebből a diákcsoportból, ezek különböző egyetemi hallgatók voltak. Viszonylag liberális ítéletek születtek, tehát nem '58-as mértékű, a forradalom utáni ítéletek, hanem egy jogállamot játszó diktatúra – védőkkel, tanúkkal, megkérdezve ezt, megkérdezve azt. A legsúlyosabb ítélet, amely ekkor született, két és fél év börtönbüntetés volt; nekem annyiban szerencsém volt, hogy hét hónap felfüggesztettet kaptam.

■ *A két és fél évet le is kellett ülni?*

▼ Általában a kétharmadot kellett leülni. Azonban ez egy olyan diktatúra volt, amely adott arra, hogy a büntetésnek legyen hatása. Az egyszerűség kedvéért 19 év könyvtilalom következett.

■ *De ezt kimondták, hogy 19 év?*

▼ Nem, ez Kádár János Magyarországa, ahol nem mondtak ki semmit. Hanem azt mondták, amikor beadtam egy könyvet, hogy sajnos nem felel meg a magyar irodalmat általában jellemző magas színvonalnak. Ez igaz is volt részben. Amikor az első interjút adhattam a magyar sajtóban, '89 végén, akkor köszönetet mondtam a magyar kultúrpolitikának, mert a benyújtott könyveim

közül legalább három rossz volt. És így ennek a megjelenését megakadályozva valamit tettek a magyar irodalomért. Tehát valóban nem olyan egyszerű a dolog, másként működik.

■ *Jó, de ha te ez alatt a 19 év alatt közölhetnél volna könyveket, írhattál volna...*

▼ ...akkor a harmadik talán jobb lesz.

■ *S lehet, hogy ma más író lennél.*

▼ Igen, de az is lehet, hogy ha nem vagyok maoista, akkor egy másik tévedés áldozatául esem, hiszen azért tévedések igen jelentős mennyiségben voltak abban a korban, és nekünk nem voltak mestereink, meg nem volt olyan előző nemzedék, amelyik felvilágosított volna akár afelől, hogy mi történt öt évvel ezelőtt. Én 13 éves voltam '56-ban, 18-19 éves koromban jelentkeztem a sajtóban lelkes kommunista versekkel, s ezeket boldogan közölték a lapok, hogy bizonyítsák a kultúrpolitikának, nálunk vannak emberek, akik önként s dalolva lelkes kommunista verseket írnak.

■ *Te önként és dalolva írtad ezeket a verseket?*

▼ Abszolút. Egyetlenegy kivétel volt: a szerelmi bánataimat is megírtam, de ezeket nem kommunista rigmusban. Hogy milyen volt ez a magyar irodalom: '62-ben engem az *Új Írás* fölfedezett, és Pándi Pál szerkesztő egyszer bevitt engem oda, és

azt mondja: na, bemutatlak téged egy magyar írónak, akit szerintem te nem ismeresz. És bemutatott Örkény Istvánnak, aki akkor már öt éve nem publikálhatott, ez az öt év az én gimnáziumi éveim, és én nem tudtam, kicsoda Örkény István. Ha erre gondolok, a föld alá süllyedek. És nem azt mondta, hogy itt van a legnagyobb magyar prózaírók egyike, nézz már rá, mert ezt érdemes olvasni. Ugyanis nem volt mit olvasni, Örkényt nem publikálták, Örkényt ugyanúgy nem publikálták, mint később engem. Neki sem mondták meg, hogy az '56-os szereplése miatt, ő is azt a papírt kapta azoktól a lektoroktól, akiktől én, hogy sajnos nem felel meg a magyar irodalom színvonalának, amit ő ír. Egy év múlva már megfelelt. Nálam ez egy kicsit tovább tartott. Nálam akkor kezdett megfelelni a magyar irodalom színvonalának az, amit írok, amikor már külföldön megjelentek a könyveim. Akkor az Aczél-kultúrpolitika úgy döntött: na, akkor jöhet.

■ *Nem ért itthon semmilyen atrocitás, amikor külföldön kezdtél megjelenni először?*

▼ '79-ben publikáltam először külföldön. Magyar részről egy szó nem hangzott el, akkor már Magyarország elég gyenge állapotban volt, egy puha diktatúra. Már olyan erők nem voltak, hogy bírósági ügyet csináljanak abból, hogy valaki külföldön publikál. Én úgy gondolom, éppenséggel pont az ellenkezője jött be. '79-ben elkezdtem nyugaton publikálni, és '83-ban megjelenhetett az első könyvem. Eörsivel, aki nálam ismertebb volt, és hát ott volt mögötte a börtön, s azért nagyjából tudni lehetett, hogy ki Eörsi István, vele azt játszották, hogy egyszer kiengedték nyugatra, egyszer nem, egyszer közölték, egyszer nem. Ő négy évet ült, én 25 napot ültem, és amikor megkérdezték tőlem nyugaton, hogy mi ez, miféle diktatúra ez, hogy 25 napot ülsz, mondtam: a többit Eörsi már leülte. Eörsi Pista leülte, az én tilalmamat mások már megkapták, ez egy gyengülő diktatúra volt, cinikus, de gyengülő.

■ *'68-'69 azért mást jelentett. '68-ban jelent meg Konrádnak A látogatója, kicsit cenzúrázva, hangsúlyozom, kicsit. A látogató a mai napig a legnagyobb horderejű könyve. És később A városalapító is megjelent. Tehát voltak ilyen húzd meg, ereszd meg történetek.*

▼ Azért Konrád nyugati szereplése miatt hat év szünet volt a két könyv között. Akkor is azért jelenhetett meg, mert Konrád már nyugaton híres író volt.

■ *És kellett bizonyítani, hogy itthon sincs veled semmi baj?*

▼ Semmi baj. Tizenkét évig. Utána megint nem jött könyv, nem volt Konrád-könyv. Voltak aztán különleges esetek. 1975-ben megjelent Kertész Imre *Sorstalanság* című könyve. A kiadói főszerkesztők heti értekezletén bejelentették, ez a könyv ötezer példányban fog megjelenni, úgynevezett rétegirodalom, erről csak itt és itt és itt, összesen három recenzió jelenhet meg.

■ *Megnevezték azt is, hogy melyik lap?*

▼ Megmondták, hogy az *Élet és Irodalom* írjon róla, a *Népszabadság* nem ír róla, és a kultúrpolitika azt is szabályozni tudta, hogy egy könyv mennyire terjedjen el. Akkor még olcsó volt a könyv, az emberek rengeteget olvastak. Az én könyvem '83-ban ötezer példányban adták ki, a könyvheti listáról úgy tiltották le, hogy újranyomatták az egész brosúrát, csak ne legyen benne az én könyvem címe. Most kedélyesen mesélem, akkor nem voltam ennyire szenvtelen ebben a kérdésben, mert cukorbeteg lettem tőle. Mert írói hiúság is van a világon. Na de végül is megjelent ez a könyv, miután már három könyvem volt nyugaton. Egy újságíró kérdezte Aczél elvtársat, hogy mi van Dalossal. Mi lenne? Hát most jelent meg a könyve.

■ *Ezt egy nyugati újságíró kérdezte?*

▼ Igen, egy nyugati újságíró. Mondjuk, volt ennek a puha magyar diktatúrának egy őrült nagy szerencséje, hogy a szomszéd ország Románia volt. Ugyanis akármi volt Magyarországon elviselhetetlen, mindenre mindenki azt mondta, még mindig jobb, mint Románia. Bezzeg Romániában! Ha mi értelmiségiek elégedetlenkedtünk, akkor azt mondták: Azt akarjátok, hogy nálatok is olyan viszonyok legyenek, mint Romániában?

■ *Azért az furcsa, hogy te eleinte úgymond balról támadtad a rendszert.*

▼ Azzal a naiv elképzeléssel, hogy tudnék én jobb szocializmust is csinálni.

■ *Gondoltad te.*

▼ Gondoltam én.

■ *Egyébként hány éves voltál akkor?*

▼ Akkor voltam húszéves. Kétségtől sokan hittük, hogy nekünk jobb szocializmust kellene csinálnunk, amitől mi államellenessé váltunk. Ám nemcsak ez történt, hanem közben a hadseregünk a Szovjetunióval együtt megszállta Csehszlovákiát. Ez már több embert érintett, mint a maoistákat. Ez az akkori fiatal gondolkodó értelmiségi nemzedéket teljesen feldúlta.

Engem behívtak a hadseregbe, először azt hittem, bosszúból hívtak be, de amikor kiderült, hogy büntetett előéletű vagyok, öt nap alatt kivágtak a magyar néphadseregből, mert az az egység, ahová besoroltak, bevonult Csehszlovákiába. Így nem sikerült meghódítanom Csehszlovákiát. Mondjuk, nem is lett volna sok kedvem hozzá. Épp egy Kalasnyikov géppisztolyt szedtünk szét – ha jól emlékszem, 227 darabból állt –, amikor a biztonsági tiszt hívatott, hogy most kirúgnak a hadseregből.

■ *Megijedtél?*

▼ Nem tartozott a legszomorúbb emlékeim közé, hogy a néphadsereget öt nap alatt elhagyhattam, csak hogy ez azt is jelentette, hogy egy hét múlva már munkahelyem se volt. Ameddig a hadseregben van az ember, addig nem lehet elvenni a munkahelyét, ez volt akkoriban. Tehát nem volt munkahelyem, barátok adtak négermunkát, Wittgenstein német filozófust fordítottam magyarra. Később oroszról fordítottam sokáig, fordítói munka bőven volt. Olyan volt, mintha az állam arról gondoskodna, hogy rengeteg munkám legyen, nehogy írjak valamit.

■ *Ezt sok '56-ossal is megcsinálták. Vásárhelyi Miklós, Göncz Árpád így lettek műfordítók.*

▼ Sőt, még korábban is, a Rákosi-korszakban, amikor Németh Lászlót, aki, mint tudjuk, színvonalilag nem érte el az akkori irodalmat, Németh Lászlót arra fogták, hogy az *Anna Kareninát* fordítsa, ami nem is a legrosszabb munka, és azóta van egy klasszikus Anna Karenina fordításunk Németh László és a tilalom okából.

■ *Sok hasznót hajtottak ezek a kommunisták...*

▼ A kommunisták rengeteg hasznót hajtottak a magyar irodalomnak. Én nem fordítottam szép-irodalmat, hanem szakirodalmat fordítottam. Szovjet szakirodalmat leginkább, vagy keletnémetet.

■ *Miféle szovjet szakirodalmat?*

▼ Például fordítottam egy könyvet *A szovjet tiszt etikája* címmel.

■ *Erre bizonyára nagy szükség volt Magyarországon.*

▼ Volt benne egy olyan mondat, ami arról szól, hogy a szovjet tiszt nem hord kétféle színű zoknit. Ez engem annyira rabul ejtett, hogy azóta

figyeltem a zokniimat, elmennék-e szovjet tisztnek. Ezeket a könyveket a Kossuth adta ki, a Zrínyi, vagy a Táncsics. Senki nem olvasta őket, de olyan fokon senki, hogy amikor lefordítottam Kekkonen finn elnök válogatott beszédeit orosz eredetiből, a legnagyobb publikációs tilalom közepén fölhívott a *Külpolitika* című folyóirat, hogy nem írnék-e recenziót erről a könyvről.

■ *Mármint a saját fordításodról?*

▼ Igen. Mondtam, hogy írhatnék róla, amikor én fordítottam? Úgy, hogy legalább maga biztos olvasta – jött a válasz. Úgyhogy írtam egy recenziót a *Külpolitika* folyóiratba Kekkonen elnök beszédeiről. Megdicsértem. A fordítót nem mertem megdicsérni...

■ *Igazából a könyvedhez akarok eljutni, A közgazdász bukása, ez egy nagyon-nagyon friss könyv, meg kell szagolni, mindig jó szaga van az új könyvnek. Hogy a könyvhöz eljussunk, előbb arról kérdeznék, milyen volt az a Moszkva, ahol te egyetemistaként, magyar állami ösztöndíjjal tanultál? Ugyanis ennek a könyvnek a hőse is Moszkvában végez, és nagyon érdekes, ahogy leírja azt a kollégiumi meg egyetemi létet – sok szerelemmel, besúgással és rendőri felügyelettel.*

▼ Az én öt év Moszkvám óriási élmény volt, mert szinte kamaszként és naivan felfedeztem egy világot, amiről pillanatok alatt kiderült, hogy nem az a világ, aminek én hittem.

■ *Téged fölkészítettek? Ugyanis a regényben a hőst fölkészítik, hogy Moszkvában nehogy szerelemben essen, mert izgalmasak ugyan az orosz lányok, de tilos a szerelem.*

▼ Egészen pontosan nem tilos, csak annyit mondtak, tessék ezt a problémát valahogy áthidalni. Na, most a probléma áthidalása általában nem sikerült, mert a kint élő magyar ösztöndíjasok 70 százaléka orosz nőt vett feleségül. Lányok

nagyon kevesen voltak kint. Ez az öt év azt jelentette, hogy megismertem egy országot.

■ *Tehát nemcsak a hősedet, hanem téged is fölkészítettek.*

▼ Innen tudom azt, hogy a hőssémmel nagyjából mi történhetett. Mindig eszembe jut egy szöveg, amit Richard Wagner romániai német író barátom mondogatott: Romániában '89 előtt hárommillió kommunista volt, most hárommillió antikommunista van. Illetve két kommunista volt összesen, aki tényleg az volt, az egyik Ceaușescu, a másik Richard Wagner 19 éves korában. Én, amikor megkaptam az ajánlatot, hogy történelmet tanuljak a moszkvai egyetemen, tényleg abból indultam ki, hogy a világ legdinamikusabb országába megyek. Nagyon szegény körülmények között nőttem föl, anyám portás volt, apám '45-ben meghalt, a nagyanyám kézműves szövetkezetben dolgozott, nekem az, hogy az állam finanszírozza öt évre a tanulmányaimat, óriási dolog volt. '61-ben hirdették meg a kommunizmust, arról volt szó, hogy '81-ben már nem lesz adó, '91-ben megszűnik a bíróság, megszűnik a hadsereg, a rendőrség. Minden meséhez kell valaki, aki elhiszi. És én bizony elhittem. Az adóval voltak bizonyos problémák. Hát az adó enyhén szólva nem szűnt meg. Azt ma már tudjuk, hogy nem ez a tendencia. Az állam sem halt el, még a kommunizmus alatt sem halt el az állam, pedig erről is szó volt. Ugyanakkor egy csomó oroszral beszélgettem és lettem jóban, ahogy egyre jobban tudtam oroszul. És mindig nyomtam ezeket a komcsi szövegeket, amelyeket elhittem, s mindig azt mondták: meg vagy te hülyülve? Te olvasod a *Pravdát*? Az oroszok a legnagyobb megdöbbenés hangján kérdezték, hogy lehet elhinni azt, amit hivatalos forrásban mondanak, mikor mindenki tudja, hogy mi a helyzet.

■ *A könyved hőse is találkozik két ilyen orosz diákkal. Az egyik visszaél karrier szempontjából*

ezzel a helyzettel, a másik pedig az, aki kritikusan látja a szovjetunióbeli történéseket, és ő az, aki megpróbálja fölvilágosítani.

▼ Volt olyan is a magyar diákok között '62-ben, aki úgy hitte, Eldorádóba érkezett, és idegösszeomlást kapott a napi problémáktól. Attól, hogy nem tudott elintézni semmit, mert a szovjet bürokrácia kibírhatatlan erővel nehezedett az emberekre. Nem a fogyasztás volt a legnagyobb probléma. A moszkvai egyetemen jobb volt az ellátás, mint a Szovjetunióban általában. Az egyetem elit hely volt, bár ott is mindig volt valami hiány. Mondjuk, húshiány. Az egyik menzán egy hétig nem lehetett kapni húst, csak vegetáriánus kaját, de a propaganda az volt, hogy meg kell szoknia a szervezetnek a hús nélküli ételt. Ez a Hruscsov korszaka – a féligazságok korszaka. És nem volt minden rossz, meg minden szegényes, de azt lehetett látni, hogy ha az ember hazamegy Magyarországra, és beül egy étterembe, akkor jön magától a pincér, nem kell őt odakönyörögni, megrendeled az étlapról a kaját, és megkapod. A Szovjetunióban megállsz az étteremben, megvárod az embert, aki körbeviszi a vendéget, odaültet két ember közé, aki ugyanúgy utál téged, mint te őket, és azokkal együtt kell ebédelned azt, ami éppen van.

Egyébként az egyetemen örületes csempészet ment, az afrikai diákoknak dollárjuk volt, de a magyarok is csempészték, például gitárt volt érdemes vinni haza. Orosz gitárt 13 rubelért lehetett kapni, első osztályú orosz gitárt. Magyarországról viszont farmert, orkánkabátot hoztunk, és nagy keletje volt az órának. Hát azt már '45 óta tudtuk, hogy nagy keletje van az órának a szovjetek körében. Nagy keletje volt a harisnyanadrágnak is, ami az oroszok számára elképesztő találmány volt. Kicsit pikánsan úgy hívták, hogy se adni, se kapni.

■ *Ez hogy hangzik oroszul?*

▼ Nyipra, nyizja... Eleinte nem találtak rá orosz nevet. Egyébként lett orosz farmer is egy idő múlva. Farmert hordani még két évvel azután is eretnenség volt, mint amikor Magyarországon már lehetett.

■ *Könyvedben Kolozs Gábor a főhős, és van egy Bakos László nevű furcsa figura. Azért említetem utóbbi éppen most, mert beszélte a csencselésről. Ez a Bakos, aki Kolozs Gábor barátja, és együtt vannak kint Moszkvában, elkezd csencselni. Közben tudja magáról, hogy diplomata lesz nyugaton, tudja, hogy ez az út, a szovjet egyetem vezet majd egy nyugati diplomáciai karrierhez. De ikonokkal kereskedik, persze elkapják és beszervezik, ő lesz a társaság besúgója. Ez konkrét élményed?*

▼ Nem. Persze tele voltunk ilyen élményekkel, ahogy azt is tudtuk, hogy az oroszok egy része, akikkel együtt laktunk, jelent rólunk. Ezt tudni lehetett. Az én barátom, akivel együtt laktam, Száva, mindig megmondta, hogy ki előtt miről ne beszéljek.

■ *Azt nem mondta, hogy előtte se beszélj?*

▼ Azt nem. Ő biztos nem jelentett. Ő egy abszolút felvilágosult fiatalember volt, aki azt mondta: „Figyelj, ezt a témát ne...” Akkor nagy téma volt az absztrakt művészet. Az absztrakt művészet ügyében engem a követségen följelentettek. Nem oroszok. Hát valaki csak bejárt oda. Pedig én csupán azt mondtam valakiről, hogy ez a pasi semmihez nem ért, se a kukoricatermesztéshez, se az absztrakt művészethez, és mind a kettőből baj lesz. Ez visszajött. És figyelmeztettek a követségen, hogy a szovjet elvtársak előtt ilyeneket ne mondjak. Na, most a szovjet elvtársaknak erről az emberről rosszabb volt a véleményük, mint nekem. Visszatérve a csencselésre, volt, aki lakásra gyűjtött, hiszen mindenki előtt az lebegett, hogy haza kell majd menni, el kell vállalni azt az állást, amit felajánlanak, tehát el kell menni

Budapestre, Nógrádverőcére. Én muzeológus voltam, a hősömet véletlenül közgazdász egyetemre küldik, és ő becsületos, azt mondja: ezt végig kell csinálni. Tehát ha én egyszer ígéretet tettem erre, akkor én oda megyek dolgozni, ahová küldenek, abba a szakmába, ahová küldenek. De egy csomó ember számára óriási probléma volt, hogy nem akarta azt a szakmát, amire kiküldték, de akarta a karriert.

■ *A te hősöd, Kolozs Gábor az orosz irodalom iránt érdeklődött.*

▼ *Ám végül közgazdász lett.*

■ *Szerencséjére vagy balszerencséjére találkozik egy olyan tanárral, aki azt mondja neki, hogy neked közgazdásznak kell lenned, mert az a karrier. Na, most ez a '60-as évek. A kutya sem akart akkor közgazdász lenni. Nem is sejtette senki, hogy ebből valóban komoly karrier lehet később.*

▼ *Az a nemzedék még nem volt olyan fajta orientációjú, amit ma látunk fiataloknál, hogy mivel úgysem sikerülhet semmi, ezért ezt se csináljuk, meg azt se csináljuk. Akkor még volt a társadalmi hierarchiának valamilyen nyomása, el akartak érni valamit. Azon a moszkvai egyetemen volt egy matematika–fizika fakultás, az onnan később disszidált fizikusokat és matematikusokat az Egyesült Államokban úgy vették át, mint a cukrot. Tehát aki Moszkvában matematikát végzett, vagy azt a néhány embert, aki csillagászatot tanult, nem volt a világnak az a magas tudományos egyeteme, amelyik ne vette volna őket át. S ott nő föl az a nemzedék, amelyik az első komputergenerációt fogja megcsinálni. Hát ez is hozzátartozik. De a történelem ideológiai tárgya, a közgazdaság, a szocializmus, politikai gazdaságtan is az volt, arra ilyen karriert nem lehetett építeni.*

■ *Ugorjunk egy jó nagyot. Te úgy vagy számon tartva, mint a kortárs magyar irodalom németor-*

szági nagykövete. Te képviselsz rengeteg író, kikérik a véleményed, vagy ha nem kéri ki, te magad javasolsz kiadóknak kortárs írókat, illetve műveiket, hogy jelentessék meg, vagy adjanak ösztöndíjat. Erről is beszélj, illetve arról, mi az oka annak, hogy tapasztalataim szerint az erdélyi kortárs irodalom nem igazán tud áttörni német nyelvterületen vagy angol nyelvterületen. Te németben vagy tájékozottabb. Mi az oka annak, hogy az erdélyi magyar szépíróknak egyszerűen nincsen német recepciójuk?

▼ *Ennek a besorolás nehézsége az oka. A nyugati olvasó nem érti, hogy lehet valaki egyszerre román és magyar.*

■ *Román és magyar egyszerre?*

▼ *Ők úgy értik. Nem tudják felfogni, hiába beszélnek arról, hogy ilyen nemzetiségi kérdés és olyan, mi az, hogy jugoszláviai magyar irodalom és romániai német irodalom, vagy meg kellett magyarázni, hogy az újvidéki Végel László milyen minőség. A háború előtt volt magyar irodalom, erdélyi irodalom is volt német nyelvterületen, Tamási Áron is volt. Tamásit ki kellett volna adni, amikor Magyarország díszvendég volt Frankfurtban, ez nem sikerült a különböző magyar kormányok szűkkeblősége miatt. S nem sikerült olyan struktúrát létrehozni, amilyen Horvátországban van, vagy Portugáliában, miszerint minden könyvet támogatunk. Ha egy német kiadó azt mondja, nekem az úri kedvem az, hogy megjelenjen ez a könyv, akkor támogatják. Ez van.*

■ *Tehát ha egy német kiadó pályázik egy horvát szerző könyvére...*

▼ *Ha a horvát szerzőt ki akarom adni, kérek a horvát kormánytól nyomdaköltségre pénzt. A német mentalitás utálja a kelet-európaiaknak ezt a borzalmas tulajdonságát, hogy előre nyújtják a kezüket. De ha a kelet-európaiak azt mondják,*

adunk ötezer eurót, akkor ők adnak mellé húsz-
ezret. Ez az, amit egy magyar kormány sem ért.

Ugyanakkor voltak sikerek, boldogan közölhetem, hogy Bánffy Miklós *Erdélyi* trilógiájának második kötete is megjelent. Ebben a mai gazdasági helyzetben ezeroldalas könyveket kiadni német nyelvterületen ismeretlen szerzőtől, nem kell elmagyarázni, milyen fontos. Azzal ajánlottam, hogy ha akarnak egy olyan könyvet olvasni, amelynek írója minden lóról mindent tud, minden táncról mindent tud, és leírja azt, hogy ment tönkre egy arisztokrácia, ez az a könyv. Úgy tudom, már tízezer eladott példány felé tart.

■ *Magyarországon nem lehetne ilyen példányszámban eladni.*

▼ Azok az emberek olvassák, akik Márait is olvasták, mert vágnak egy olyan irodalomra, amit nem komputerrel írtak, hanem amit még tollal írtak.

■ *Ennek miért van jelentősége?*

▼ Azért, mert más az íze a szövegnek.

■ *Hogy történik egy ilyen kiajánlás? Te kezdeményezed?*

▼ Van, amikor én kezdeményezem, de volt egy elvem, ami valamelyes mértékben ma is érvényes. Ha engem megkérdez egy német kiadó, hogy ez vagy az az író milyen, ha nem botrányosan rossz, akkor én rosszat nem mondok. Elmondom, mi van abban a könyvben, de nem mondok rosszat. Egyébként vannak a nagy német kiadónak titkos lektorai, akiknek odaadják a könyvet, egyetlenegy kérdést feltéve: számíthat-e ez a könyv ötezer példányra, és melyik közönségrétegtől.

■ *Hát egy lektor hogy tud ilyet mondani?*

▼ Engem nem kérdeznek meg, mert hátha olyan jónak találok egy könyvet, hogy tökmindegy, eladják-e vagy sem. Mert ebből a szempontból én nem tartom ezt a dolgot relevánsnak, de tudom, hogy sokszor rákérdeznek, az én könyvemre is kérdeztek már rá, hogy érdemes-e foglalkozni ezzel az üggyel. Szerencsém volt. A nagy kérdés az, hogy az adott írónak megjelenik-e a második könyve is, sikerül-e gyökeret vernie. Van egy ilyen furcsa nyugati logikája a dolognak, amibe nem lehet beleszólni. Felfedeznek egy tehetséget, és akkor a kritika azt szeretné, hogy a második könyvben ugyanaz legyen. Vagy éppen az a probléma, hogy miért van már megint ugyanaz a második könyvben. Egy dolgot nem lehet garantálni: a sikert. Most pláne nem, most ha eladnak egy könyvet hármezer példányban, akkor az egész jó.

■ *Mennyi volt ezelőtt tíz évvel?*

▼ Tízezer, és húsz éve harmincezer. Márai egy év alatt kétszáz ezer példányban jelent meg, ami persze már nagyon sok reklám volt. De Márai nélkül nem lenne Szerb Antal, Szerb Antal nélkül nem lenne Kosztolányi, Kosztolányi nélkül nem lenne Bánffy. A németek azt mondják, az irodalom cipő, áru. Ha nem áruként kezeljük, akkor nem számíthatunk semmi sikerre.

■ *Egy Esterházy, ha nem titok, milyen példányszámban jelenik meg?*

▼ Azt nem tudom, hogy most mi van, de Esterházy a sikerei csúcán húsz-harmincezer között volt. Konrád legnagyobb példányszáma fölment hatvanezerre. Kertész a Nobel-díj után hetvenezerre. De az is igaz, hogy az *Egy polgár vallomásai* a frankfurti siker előtt hétszáz példányban jelent meg.

■ *Ha már itt tartunk, vagy fogalmazz óvatosan, vagy kerüld ki a kérdésemet. A Nobel-díjról beszélj, és olyasmiról mondj el, amit esetleg nem szabad.*

▼ A Nobel-díjjal az a probléma, hogy ezt, ugye, a svéd akadémia dönti el. Kizárólag svéd tagjai vannak a zsűrinek, és magánszemélynek vagy intézménynek ajánlatot kell tenni lehetőleg svédül vagy angolul hozzáférhető művekre vagy műre. Maga ez az ajánlás és az ajánlott mű bekerül a Nobel-könyvtárba Stockholmban. Ez megtörténik január végéig, februárban az újságírók hirtelen jött irodalmi érdeklődéssel bemennek a könyvtárba, és megnézik, milyen könyvek jöttek be. És ebből következtetnek arra a néhány névre, hogy ebben az évben ezek a favoritok.

Azonban vannak az úgynevezett zsűripolitikai szempontok, amikor is a zsűri a saját fényesítésén is gondolkodik, mert a Nobel-díjnak a zsűri hírnevét is javítania kell, és mint tudjuk, nem mindig sikerül. Elég nagyokat tévednek. Pró és kontra nagyon nagyokat tévedett a Nobel-díj bizottság. Például amikor Konrád Gyuri volt Magyarország jelöltje, őt a darmstadti akadémia jelölte, és akkor hirtelen bejött egy olyan szempont, hogy öt éve nem kapott nő Nobel-díjat. Ott ül a 15 tudós, akinek mind vannak favoritjai. Mindenkinek van favoritja. S valaki azt mondja: öt éve már, hogy nő nem kapott Nobel-díjat. És ha nem tudnak megegyezni a favoritokban...

■ *Mint a pápaválasztásokon, amikor egy esélytelen is bejöhet, mert nem tudnak megegyezni.*

▼ Bárki befuthat azért, mert majdnem mindig minden zsűriben két fő jelölt mérkőzik a végén.

■ *Tehát ha van két esélyes, de a tábor nem tud megegyezni, akkor hoznak valakit.*

▼ Akkor megkérdezik, ki a második favoritod. És akkor vannak ezek az izék, hogy hát magyar még nem kapott Nobel-díjat. Magyarországnak korábban két favoritja volt: Herczeg Ferenc, és ki is volt a másik?

■ *Móricz Zsigmond?*

▼ Nem. Azt hiszem, hivatalosan akadémiai favorit Herczeg Ferenc volt. Most hallom, de nem hiszem, hogy Tormay Cécile-t javasolták volna. Nem hiszem, megmondom őszintén, nincs svédül. Angolul talán van, de itt valami tévedés lehet, valamivel összetévesztik. Illyés Gyula favorit volt, de neki a verseit küldték be. Illyés Gyulának, ha valami miatt, akkor a *Puszták népe* miatt kellett volna megkapnia.

■ *Akkor ezért vannak olyan no name szerzők, akik megkapják a Nobel-díjat, és továbbra is ismeretlenek maradnak? Beszéltünk erről az olasz drámaíróról...*

▼ ...Dario Fo, a kutya se érti, miért kapta. Tudniillik őrült sikeres. Én Molnár Ferencnek se adtam volna, pedig Dario Fonál jobb szerző. Úgy gondolom, hogy ha valakinek megvan minden irodalmi sikere, és nincs az emberiség számára valami olyan speciális mondanivalója, ami miatt érdemes rá fölhívni a figyelmet, akkor minek neki? Amikor valaki nem kapja meg a Nobel-díjat, akkor utána visszacsúszik a listán, mert új jelöltek jönnek. Ez Pasternak esetében négy év kiesést okozott. Kétszer jelölték, egyszer megijedtek, mert ez Sztálin alatt történt. Már nem élne; most így se él, de akkor már akkor nem élt volna. Amikor másodszor jelölték, '55-ben, akkor hidegháborús évek voltak, ezek beleszóltak a dologba, oda vezettek, hogy Camus megkapta '57-ben a Nobel-díjat, és '58-ban megkapta Pasternak. Iszonyú botrány lett. Hét év múlva kapta Szolohov a Nobel-díjat, akiért a KGB már '56-57-ben hatalmas kampányt indított el, hogy ő kapja. És már szeptemberben tudták, amit nem szoktak, hogy többsége Pasternaknak van. A Nobel-bizottság annyira megijedt, hogy a Nobel-díjat 1957 és '65 között Pasternakon kívül csak olyan országbeli ember kapta, akit legalább két ország választott el a Szovjetuniótól. Hogy az oroszok ne gondolja-

nak rosszra. Nehogy azt higgyék, hogy ellenük. És jön majd még Szolohov is, csak most nyugi, nyugi, nyugi, csak baj ne legyen.

■ *Ilyen erősen benne van a politika?*

▼ Ilyen erősen benne volt. Most nem tudom, mi a helyzet.

■ *Kertész megkapta a Nobel-díjat. Nádasnak is komoly esélyei voltak?*

▼ Nádasnak most is komoly esélyei vannak. Nádasnak és Esterháznak vannak esélyei.

■ *Én azt is mondtam neked, és itt is elmondom nyilvánosság előtt, hogy Kertész Imre megkapta a Nobel-díjat, azt mondom, rendben van, és nagyon-nagyon rendben van. Ugyanakkor azt is gondolom, egy olyan szerző kapta a magyar Nobel-díjat, akinek gyakorlatilag nincsen életműve, mert nincsenek könyvei.*

▼ Na, várjál, de Pasternaknak sincsenek.

■ *Nem akarom azt mondani, hogy kár érte, mert ez nem igaz. De ha, mondjuk, Esterházy kapja, vagy Nádas, vagy Konrád kapja, ott van ötven kötet, mai napig az egész világ adná ki sorba ezeket a műveket.*

▼ Lehet, hogy így van, de a bizottságot nem az érdekli, hogy a figyelem tartós marad-e a magyar irodalmon iránt. Következő lehetett a megfontolásuk: Kertész ahhoz a nemzedékhez tartozik, amelyik az utolsóként élte át a holokausztot. Nem kapott ebből a nemzedékből senki Nobel-díjat. A nagy utazás szerzője, Semprun megkaphatta volna, pedig nem írt jobb könyvet, és úgy gondolták, hogy Primo Levi volt az utolsó, aki ebben a témában kaphatott volna, hát legyen valaki, ráadásul magyar még úgyse kapott Nobel-díjat.

■ *Akkor a kettőt összehozták.*

▼ Valahogy ez a két dolog így összejöhetett, és akkor kapta Kertész. Ha ez a két dolog nem így működik, akkor lehet, Nádas Péter kapja.

■ *A következő években föl-fölröppent Nádas neve. Elképzelhető, hogy még egy magyar kapjon Nobel-díjat? A lengyeleknél ez előfordult.*

▼ A lengyeleknek öt Nobel-díjasuk van.

■ *Jó, de azért nagy ország hozzánk képest.*

▼ De az oroszoknak sincs több. A kínaiaknak van három, a lengyeleknek öt Nobel-díjasuk, és 17 év telt el Czeslaw Milosz és Wislawa Szymborska között. Tehát Nádasnak bőven van lehetősége.

■ *A kiadóknak van-e szerepük, tudják-e befolyásolni a döntéseket? Gondolom, fontos üzleti szempontból is, hogy egy német vagy angol kiadónak van egy Nobel-díjas szerzője.*

▼ A kiadók érdeklék a legkevésbé a svéd akadémiaát. A kiadók megteszik a maguk lépéseit, hiszen érdekeltek, bár őszintén szólva meg vagyok néha döbbenve. Kint voltunk a frankfurti vásáron, amikor Kertész megkapta a Nobel-díjat. Nem volt könyve a magyar standon. Nem volt Kertész-könyv. Amúgy azt hiszem, ez az egész Nobel-díj annyiban hisztéria, hogy Tolsztoj nem kapott, Lorca nem kapott.

■ *Vagy Updike.*

▼ Updike volt állítólag, akit a Kertész Nobel-díja kiütött.

■ *Gyuri, ugorjunk megint egy jó nagyot. Mielőtt eljutnánk újra a könyvedhez, azt szeretném tudni, hogy németül is írsz-e?*

▼ Németül is írok.

■ *Van könyved, amit eredetileg németül írtál meg?*

▼ Igen.

■ *Egyre inkább vannak ilyen könyveid?*

▼ Nem, ezek a történeti könyveim. Tehát ha egy kiadó megbíz egy történelemkönyv megírásával, akkor azt németül írom.

■ *Szépirodalmat nem írtál németül?*

▼ Nem tudok szépirodalmat németül írni. Nincs olyan szépirodalmi mondat, ami németül eszembe jutna.

■ *Próbáltad és nem jut eszedbe?*

▼ Próbáltam, de hülyeség. Egyetlen irodalmi tanácsot adtak életemben, amit szívesen megfogadtam: Haraszi Miki mondta egyszer nekem, hogy sohase írd olyan könyvet, amit nem olvasnál te magad szívesen.

■ *Na jó, de amíg nem írod meg, nem tudod.*

▼ Amikor leírok egy mondatot, és nem olvasom szívesen, az rossz érzés. Németül azonnal érzem, hogy ez hamis. Amikor politikai esszét írok vagy történelemkönyvet, akkor tudom, hogy nem hamis, akkor tudom, mit gondolok. Megírtam Magyarország történetét, második kiadás, meg akartam magyarázni Erdélyt, meg hogy mi az, hogy Partium. Leírom azt a történetet, hogy Csokonai Debrecenben él, és hogy néz ki Debrecen egy holland utazó leírása szerint a 17. században, és azt írom, alig egy napra van egy hely, van egy ország, amelyik másként néz ki, és a legtalálhatóbb talán az lenne, ha úgy hívnák, hogy a feltételes módú Magyarország. Ez Erdély.

■ *Feltételes módú Magyarország?*

▼ Igen. Ez konjunktív. Abban a pillanatban tudom, hogy Ungarn im Konjunktiv, az Erdély. Ilyennek kéne lenni nagyjából, minden hibájával együtt. Ez nekem íróként szépirodalmi szövegben soha nem jut eszembe németül. Minden könyvemnek van önéletrajzi fogantatása, ami nem azt jelenti, hogy rólam szólnak a könyveim, hiszen írtam én már olyan könyvet, ahol egy Stasi-tiszt vall magáról, és én, mondjuk, Stasi-tiszt éppenséggel nem voltam. De a nyelvre visszatérve: Terézia Mora úgy tud németül írni, hogy a németek tanulják, hogy kell németül írni. Pedig ő Sopronban született. De ott van Nabokov, aki tíz évet tölt Németországban, beszélni nem tud rendesen németül, aztán kimegy Amerikába, és két év múlva amerikai, nem angol, amerikai nyelven regényt ír.

■ *És nem is engedi, hogy a korábban írt könyvei megjelenjenek, csak az amerikai. Abból lehet visszafordítani más nyelvekre.*

▼ Vannak szinte megoldhatatlan fordítói problémák. Vannak problémái Esterháznak is. Esterháznál az a probléma, hogy ahhoz az írótipushoz tartozik, aki a saját stílusába beépíti a saját paródiáját. És akkor németek előtt felolvass, és próbál velük viccelődni. És a következő derül ki: a pszichoanalízisről viccelődik, és azt mondja, számomra nagy öröm, németül... eine grosse Freue, de ő nem azt mondja, hanem Freude. Freud. Röhögtek öten, mind az öt magyar. Itt vannak a fordíthatóság határai.

■ *Ilyenkor Péter fölne.*

▼ De nem alázza meg magát, hogy gyerekek, most vicceltem. Ilyen problémám nekem is van. Egyik könyvemben a nagyanyám azt mondja, ő azért lépett be a kommunista pártba, szegény magyar nemzet, mennyi tragédia érte, míg végre az oroszok jöttek és felszabadítottak. Na most, ha ezt Lipcsében olvasom, akkor a plafonig megy a röhögés, ha Frankfurtban olvasom...

■ ...nem értik.

▼ Hihetetlen, hogy a történelmi recepció megnyire kihat az értelmezésre. Úgyhogy rossz mesterség a miénk.

■ *No, akkor térjünk rá A közgazdász bukása című könyvedre. Amikor először találkoztam ezzel a címmel, nagyon meglepődtem. Ez a te ötleted volt? Ez nagyon-nagyon furcsa cím.*

▼ Ez német ötlet. Németül jobb a cím.

■ *Megjelent már német nyelven?*

▼ Egy évvel korábban jelent meg.

■ *Nem te fordítottad?*

▼ Én magyarul megírtam, lefordítottam németre, és valaki még lektorálta. Én azt a címet adtam, hogy *Der Fall des Ökonomen*, mégpedig azért, mert a fall szónak két jelentése van, az egyik a bukás, a másik pedig az eset. A közgazdász esete. Ez magyarul nem jött be. Én eddig csak tiltakozást hallottam a könyv címe ellen.

■ *Furcsa. Nem irodalmi a cím. No, amint már említettük, a regénynek a hőse egy közgazdász, aki Puskin-rajongó, és igazából irodalmár szeretne lenni szerencsétlen, de úgy alakul az élete, hogy közgazdász lesz. Amikor Kolozs Gáborral találkozunk, éppen meghalt a 95 éves édesapja. Addig az apjával élt, és innentől kezdve kemény időszak vár rá, egyedül képtelen eltartani magát. Addig is az apjának a nyugdíjából éltek, pontosabban egy jóvátételi pénzből.*

▼ Mert az apa holokauszt-túlélő.

■ *Ugyanakkor korábban Gábornak volt egy jó karrierje is, egy kormányon lévő párt parlamenti tanácsadójaként meglehetősen színvonalasan élt. De miután ez a párt kikerült a parlamentből, találják*

ki, melyik az a párt, hát ő is, hogy mondjam, bukásra van ítélve. Ez a Kolozs Gábor Moszkvában végez, ahogy te is, csak nem közgazdászként; a hősed '44-ben született, te '43-ban – sok hasonlóság van az éle-tetekben. Miért gondolod, hogy eltelt már annyi idő, hogy ezt az időszakot már meg lehet írni egy ilyen figurában, aki elég gyámoltalan lett, elég szerencsétlen életet él?

▼ Nézd, nekem nincsenek sikeres hőseim. Illetve engem a sikeres hősök akkor érdekelnek, amikor buknak. Nekem más, mint a saját nemzedé- kem, és más, mint a saját tudásom, nincsen. Annyit el lehet mondani a hősről, hogy az egésznek a poénja, hogy nem jelenti be a papa halálát, és egy hamisított aláírással fölveszi a jóvátételt egy svájci szervezettől, csak hát apa las- san százéves lesz, és ünnepelni fogják mint túl- élőt. Minden évben egyszer föl kell menni egy életbenléti igazolással, amelyet ő aláhamisít, és amíg azt hamisítja, addig kapja. És már rég lemondana róla, de olyan anyagi helyzetbe kerül, hogy még egy évet kell neki hamisítani. De addig- ra megérkezik a svájci államszövetség autója, mert a svájci tévé okvetlenül az öreggel akar csi- nálni egy interjút.

■ *Van itt egy nagyon fontos dolog, amiről te nem beszéltél. Hogy ez a Gábor azért elsőre tisztességes, elküldi az értesítést apja haláláról annak a jóvátételi alapnak, ahonnan kapja az édesapja a pénzt. Csak a levél visszajön. Címzett ismeretlen. Innen jön az ötle- te, hogy hoppá...*

▼ Ez a könyv minden pszichologizálás nélkül pénzről, lakásról és munkáról szól, nagyjából ez érdekelt. Én láttam az én nemzedékem értelmisé- gi tagjait elszegényedni, magamat se sorolom a milliomosok közé, hacsak a következő Nobel- bizottság nem dönt másként...

■ *Ha tag lennél a bizottságban, akkor se lenne rossz.*

▼ Egy-két jó szót szólhatnak magamért. De tény, hogy ezt az elszegényedési folyamatot döbbenet figyeltem '90 óta. Bécsben éltem, jövök haza, talán innen jön ez, meg hát szegény gyereként nőttem föl, tudom, hogy mi a szegénység.

■ *Van érzékenységed.*

▼ Hihetetlen, egy hölgygel ülök egy kávéházban, kimegyünk, jön egy író, és a hölgyre fölsegíti a kabátot. Hú, de udvariasak ezek a magyar írók, gondolom. Egy frászt, ruhatáros. Ez az író ruhatárosként dolgozik '92-ben. Nincs a ruhatá-

rosokkal szemben semmilyen előítéletem, ez annyit jelent, hogy emberek egyre növekvő számban képtelenek anyagilag betölteni az ő szubjektív hivatásukat. Tehát ez a szegénység érdekel engem, mert ennek a pasasnak most van az a havonta illegálisan neki járó 300 svájci frankja, amiből él. Ami úgy hatvanezer. Azóta már tudjuk az egyik politikus jóvoltából, hogy 47 ezerből is meg lehet élni, de amikor írtam, még nem tudtam. Mert akkor lejjebb vittem volna a pénzt.

(Elhangzott 2013. május 31-én az Ady Endre Emlékmúzeumban.)

Határidőt adtam az Istennek

Szilágyi Aladár interjúja Dalos Györggyel

SZILÁGYI ALADÁR (■): *Készültömben igyekeztem minél többet elolvasni az általam még nem ismert Dalos-művekből, a szerzőjükről is. Nos, ami az írói habitusát illeti, két dolog ragadott meg: a bölcs irónia és a szeretet. A szeretet bizonyára régóta megvolt. Hogy eljusson a „bölcs irónia” állapotáig, sokat kellett gyötrődnie? Milyen út vezetett a Kádár-rendszer baloldalról támadó, „maoista” ifjútól a férfikor bölcsességéig?*

DALOS GYÖRGY (▼): Szerintem a bölcsességnek van egy neme, ami nem más, mint az eredeti hülyeségnek a belátása. Ha valami bölcsesség belém szorult, nem arról volt szó, hogy egy „helytelen” ideológiai doktrínáról átváltok egy másik politikai doktrínára, hanem a politikának az életben játszott szerepét változtattam meg. Ez műfajilag azt jelentette, hogy... abba hagytam a

költészetet, és elkezdtem prózát írni. Mert nem ihlet kérdése az, amit én el akarok mondani, a feladatom az, hogy elmeséljek dolgokat, nem az, hogy megváltoztassam a társadalmat. Ez nem azt jelenti, hogy a politika nem érdekel. Nagyon érdekelt egész életemben, fontosnak tartom, csak az változott meg bennem elég fiatalon, hogy az ideológia szorult háttérbe. Tehát jobban érdekelt az, amit én el akarok mesélni, mint az a tanulság, amit abból esetleg le lehet vonni.

■ *Árvaházban, illetve nevelőotthonban cseperedett fel, ami aztán a műveiben is megjelent. Miként él ez a tíz-tizenkét év az énjében?*

▼ Ezek az évek határozzák meg az ember életét. Nem lehet megérteni például a kommunista tanokhoz kötődő ifjúkori vonzalmamat anélkül,

hogyan megemlíteném: az ember ritkán nőhet fel közösségben – még ha vallási közösségben is – anélkül, hogy ki ne vágyják belőle. A másik lehetőség akkoriban a kommunista közösség volt. Tehát volt egy olyan „kommunista fázisom”, ami folytatása volt a gyerekkoromnak, hogy egy befogadó, meleg közösséget kerestem. Az életemnek, ha volt logikája, akkor annak a belátása volt, hogy ilyen értelemben „közösség” nem létezik. Az embernek vagy sikerül megteremtenie a saját baráti közegét, és akkor aszerint változik, vagy elmagányosodik, és kész. Nos, azokat a hatvanas-hetvenes éveket azért nehéz megragadni, mert Magyarországon, ha enyhébb formák között is, mint Romániában, de diktatúra volt. Az önkifejezésnek voltak természetes korlátjai. Én 1964-ben, huszonegy éves koromban kiadtam egy rózsaszínű verseskötetet, amely teljesen vörös volt politikai értelemben, bár már a szerelmi bánat megemlíthető volt benne. Azonban csak 1983-ban látott napvilágot a következő kötet, 19 év elteltével.

■ *Közben Moszkvába került a Lomonoszov Egyetemre, történelem szakra. Ez külső sugallat volt, vagy saját érdeklődési köre vonzotta oda?*

▼ Absztrakt értelemben anélkül, hogy valaha kivettem volna a lábamat az országból, el voltam ragadtatva attól, ami ott megvalósult a szocializmus építése terén. Az az ország, ahol megoldódtak a döntő problémák, a szememben a Szovjetunió volt. Kapva kaptam az ajánlaton, hogy ott tanulhatok. És furcsa dolog történt velem, egy hét alatt kiderült, hogy ez az ország nem olyan, mint ahogy azt a propaganda leírta.

■ *Melyek voltak az első benyomások, amelyek kijózanították?*

▼ Két ilyen mozzanat volt. Az egyik, hogy az összes ruhámat már az első héten ellopták – ami nem illett bele az egyenlőség és igazságosság társadalmáról kialakított képbe. A másik furcsa

dolog, hogy a magyar követség utasítása szerint magyarok nem lakhattak együtt a diákokthonban, hogy tanuljanak oroszul. Nos, az én orosz diáktársaim egyike-másika, amikor hallotta tőlem, hogy még a lopás után is nyomom ezeket a kommunista propagandaszövegeket, kiröhögött. És ők magyarázták el nekem, hogy nem kell mindent elhinni, nem minden van úgy, ahogy az ember a propagandából tudja. Én az oroszoktól rengeteget tanultam, és cserébe azért a csalódásért, amit a szép utópia és a csúnya valóság között tapasztaltam, engem megjutalmazott az égnéhány olyan orosz baráttal, akik tizenkilenc éves koromban el tudták nekem magyarázni, hogy valójában mi van.

■ *Társat is ekkor talált magának...*

▼ Azt később, a vége felé, de jellemző volt, hogy az ott tanuló magyar diákoknak a hetven százaléka orosz feleséget talált magának. Az döntő volt, hogy az ember belekerült abba a moszkvai egyetemi társadalomba, amely hallatlanul érdekes volt. Ezek a hruscsovi liberalizmus utolsó évei, akkor kezdtek először beszélni a személyi kultusról, igazából Szolzsenyicin kisregénye, az *Ivan Gyenyiszovics egy napja*, akkor jelenhetett meg. Én '67-ben végeztem, akkor kerültem Budapestre a Munkásmozgalmi Múzeumba, segédmuzeológusnak.

■ *Nem sokáig...*

▼ Nem sokáig, de ennek a beosztásnak az alapján kapom ma is a nyugdíjamat, amit nem nevezek meg, nehogy azokban, akik még kevesebbet kapnak, irigységet keltsek. De az az öt év döntő volt számomra, annak ellenére, hogy a tanulságokat nagyon lassan vontam le. A maoizmus meg úgy jött, hogy a barátaimmal együtt láttuk: nem működik az a szocializmus, amiben élünk. Az alapélményünk az volt, hogy mást mondanak, mint amit tesznek.

■ *Tehát ez terelte a maoizmus felé?*

▼ Persze. Ugyanis Kínának volt egy hallatlan előnye a többi szocialista országgal szemben: nem ismertük. Semmiféle tapasztalatunk nem volt, amivel össze lehetett volna vetni az ideológiát, nem tudtuk, hogy néz ki az az ország, amely ezeket a forradalmi frázisokat terjeszti, s mi tizenhét-húsz évesek voltunk. Két csoport volt, amelynek a bevallott célja – '67-'68-at írunk – a diktatúra erőszakos megdöntése volt, ami enyhén szólva szerénytelen volt részünkről. S ennek a tágabb köre száz-százötven ember volt Budapesten.

■ *A bírósági, az ügyészi besorolás szerint ez „államellenes összeesküvés” volt. Tényleg volt a mozgalomnak ilyen jellege?*

▼ Hogyne. Volt egy programunk, amelynek harmincnegyedik pontjában ez a követelés szerepelt. Úgy is lehetett volna kezelni a dolgot, hogy ezek bolond fiatal emberek, de a magyar törvény '56-tól kezdve azt mondta, ha ezt két-három ember leírja, és tízen vannak, mind a tíz összeesküvő. Az is, aki tudott, az is, aki nem tudott mindent a csoportról. '56-ig összeesküvésnek csak a katonai jellegű csoportosulást tartották, szervezkedésnek nevezték azt a politikai bűncselekményt, amelyet civilek követtek el. De hogy több embert lehessen lecsukni, megteremtették az egységes összeesküvés-teóriát és egy jogi fikciót, amely úgy hangzott, hogy az „összeesküvés nem célzatos bűntett”. Ez pedig azt jelenti, nem muszáj, hogy mindenkinek arra irányuljon a célja, elég, ha együtt sörözött az összeesküvés vezetőjével. Egy ilyen ügybe kerültem bele, de ez nem az '58-as romániai és nem az '58-as magyarországi perek léghőre már. '68-ban, bár kimondták az összeesküvés vádját, a legfőbb ítélet két és fél év volt; én hét hónapot kaptam, felfüggesztve. De olyan emberek ítélkeztek, akik közül az egyik Nagy Imre halálos ítéletét is kimondta, az én

kihallgató tisztem meg a Nagy Imre cellája előtt őrkdött... Ezek az emberek ahhoz szoktak, hogy terrorítéleteket hozzanak. De már nem volt terror, megpróbálták ezt az alapvetően hamis konstrukciót valamilyen jogi formába önteni. Mi, a magunk hülye szövegeivel, bizonyos értelemben hozzájárultunk ehhez a perhez, mert nagy pofánk volt.

■ *Ezt követően előbb az állásából, majd a pártból is kirúgták... S ez terelte óhatatlanul az éppen születő ellenzék oldalára?*

▼ Abban az esztendőben, 1968-ban más is történt. Abban az évben gázolták le a csehszlovák reformmozgalmat. Nem csak mi, frissen büntetett fiatalok, hanem más fiatalok is elítélték az inváziót, amelyben Románia nem vett részt. '68 indította el Magyarországon azt a különböző árnyalatokból táplálkozó mozgalmat, amelynek résztvevői hol a maoizmus felől, hol Lukács György tanítványai közül, hol valamilyen népi-nemzeti irányból jöttek. Elindított egy ellenállást, ami kicsi volt, elszigetelt, de ebből lett tíz év múlva az ellenzék.

■ *Ennek az időszaknak volt még egy izgalmas mozzanata, az 1973-as Haraszti-per, amelyben Önt is megidéztek tanúként. Mi is volt ez?*

▼ A Haraszti-per a mi közös életrajzunknak annyiban része, hogy 1970-ben rendőri felügyelet alá helyeztek bennünket, ami egyfajta házi fogság volt. Haraszti Miklóst kirúgták az egyetemről, engem már nem lehetett kirúgni, mert már elvégeztem. Ő elment dolgozni a Vörös Csillag traktorgyárba marósnak, és az ottani tapasztalatait írta meg. Mi rendőri felügyelet alatt voltunk, tehát otthon kellett maradnunk, a munkán kívül moziba, színházba, kávéházba nem járhatunk, Miklós eközben megírta a gyár szociográfiáját. Fél év múlva megtagadtuk a rendőri felügyelet betartását, s akkor léptünk éhségsztrájk-

ba, huszonöt napig. Azt végigcsináltuk. Mai napig azt gondolom, számomra a legnagyobb hőstett volt, mert enni nagyon szeretek. Mesterségesen tápláltak bennünket a tököli börtönkórházban, de végül feloldották a rendőri felügyeletet.

■ *Tehát az éhségstrájknak mégis volt hatása...*

▼ Volt. Mire Miklós megírta a tapasztalatait a gyárról, a belügyminisztérium eldöntötte: most bosszút áll, indított egy pert ellene, amiben nem csak én voltam tanú, hanem mindenki, akiről tudták, hogy olvasta a kéziratot. A tanúk jórészt írók voltak, fenyegetett emberek. Az volt a nagy kérdés, hogy szabad-e kéziratot terjeszteni, és a magyar belügy felfogása szerint kéziratot nem, csak nyomtatott szöveget szabad. A munkahelyeken akkor még az írógépekről mintát vettek. Az volt a kérdés, szokás-e az írók között, hogy megmutatják egymásnak a kézírataikat? Kiderült, minden író legalább tizenöt barátjának megmutatja, amit írt. A Haraszti-per államellenes igazgatási per lett. Államellenes igazgatásnak pedig bármilyen kézirat tekinthető volt, amit más elolvashat.

■ *Igen, ez volt a hatalom „logikája”...*

▼ Azt viszont elérték, hogy az ember tízszer is meggondolta, hogy kinek mutassa meg. Ez volt a céljuk, de a Haraszti-per bukás volt. Ugyanis Miklós a rendőrségen megtagadta a vallomástételt. Azt mondta, akkor hajlandó vallomást tenni, ha bebizonyítják előbb, hogy igazat követett el. Ezek után három hétig még egy éhségstrájkot lefolytatott, kiengedték, és ez volt a vesztség. Ugyanis a könyv hatvan példányban létezett. Nem mondta meg, honnan vannak a példányok, és egy törvényszéki írásszakértő megállapította: ilyen és ilyen elektromos írógéppel készültek. De Haraszti védője, aki egy befolyásos ügyvéd volt, fölállt, és azt mondta: Haraszti felhatalmazta,

hogy közölje, melyik kölcsönzőből kérték a nem elektronikus, mechanikus írógépet. Az az írásszakértő, aki nem tudja megkülönböztetni őket, az nem írásszakértő. Pro forma Haraszti felfüggesztetten nyolc hónapra ítélték, de soha többé kéziratpert nem kezdeményeztek. Néhány év múlva, amikor Magyarországon a szamizdat elterjedt, már nem mertek szamizdat-pert csinálni, pénzbüntetéseket róttak ki.

■ *Nyugat-Németországban hogyan sikerült publikálnia?*

▼ Úgy, hogy barátaim voltak az NDK-ban, akiknek voltak nyugat-berlini barátaik, és akadt mindig, aki hajlandó volt kéziratot csempészni. És a kicsempészett kézírataimból szerkesztettünk 1979-ben egy kötetet, ezek versek és kisprózák voltak. Hogy a nyugat-berlini kiadónál megjelent, ennek Magyarországon semmiféle büntetése nem volt, ellenben az NDK-ból kitiltottak.

■ *Mindez összeköthető azzal, hogy 1983-ban megkapta a DAAD-ösztöndíjat?*

▼ Azt hét évig minden esztendőben kértem, és a hetedik alkalommal sikerült, de biztos, hogy összeköthető velem. A német kapcsolataim így megteremtődtek. Ez azt jelenti, hogy lett német kiadóm, volt német közönségem, recenziókat írtak a könyveimről, miközben Magyarországon '83-ig a nevem nem jelenhetett meg a sajtóban. Addig fordítóként éltem. '87-ben munkavállalási engedéllyel elmentem Bécsbe. Rádióknál dolgoztam, abból éltem, de akkor annyira végét járta a rendszer, hogy fél év múlva már szabadon lehetett utazni. Tehát ez már nem volt egy nagy hőstett, bár csak „egyszer ki, egyszer be” útlevalem volt. Bécsben maradtam '95-ig, mint magánszerző, abból éltem, hogy írtam. Utána megpályáztam a berlini Magyar Ház vezetését, ott voltam négy évig, és a frankfurti könyvvásáron tevékenykedtem.

■ *A Collegium Hungaricum tíz év múltán következett...*

▼ A nyolcvanas években oda be se mehettem. '89-ig nem jártam magyar kulturális intézményben. Azonban az osztrákoknak már szerveztem programokat magyar szerzőkkel. A kilencvenes években Berlinben már elkezdtem magyar irodalom frankfurti fővendégségét szervezni, a javuló némettudásom is sokat jelentett.

■ *A magyar irodalom németországi fogadtatása ekkor kezdett felpörögni?*

▼ Volt már előzménye a hatvanas években, a Kádár-korszak liberálisabb vonulata miatt, Magyarországon olyan könyvek is megjelenhettek, amelyek más kommunista országokban nem. A német olvasó már ismerte Szabó Magdát, Németh Lászlót, valamelyest Illyés Gyulát. És elkezdte ismerni a „nem hivatalos”, egy ideig tiltott irodalmat, Konrád György műveit, majd Petri György verseit, de ezek már a magyar kultúrpolitika megkerülésével kerültek ki, és a fogadtatásuk tette lehetővé, hogy Magyarország megszákítás nélkül jelen volt a német kultúrkörben.

■ *Az Ön „Orwell-könyve”, az Ezerkilencszáznyolcvanöt, történelmi jelentés először szamizdat kiadásban jelent meg Magyarországon?*

▼ Mégpedig az akkori magyar szamizdat technikailag leggyengébb kivitelében. Ugyanis nem volt papírvágó ollójuk, ezért csak hatalmas, vágatlan, szinte plakátméretű lapokra tudták kinyomtatni a regényt, ami csempészésre nem volt alkalmas. Ifjabb Rajk Lászlónak az illusztrációival jelent meg. Nem volt könnyű olvasmány, mert egy oldalra négyoldalnyi szöveg került. Aztán a párizsi *Magyar Füzetek* is kiadta normális méretben.

■ *Gondolom, több az önéletrajzi elem a '90-ben a Magvetőnél megjelent Körülmetélés című regényé-*

ben, amit valaki úgy minősített, hogy ez volt a legőszintébb könyve. Maga is úgy véli?

▼ Más könyvben se igyekeztem hazudni, de – mondjuk – a gyerekkorról másként ír az ember, mint a felnőttkorról. Egy gyerek leírása más feladat íróilag, közelebb kerül az ember egy gyerekhez, mint egy felnőtthez, a felnőttet stilizálja. Ez talán a legszemélyesebb könyvem.

■ *Ennek is fontos kérdése az identitás megtalálása. Egy Önnel készült interjúban feltette a kérdést: „Ki lehet zsidóbb, mint aki oda se tartozik?” Kibontaná ezt a gubancot?*

▼ Alapvető probléma minden identitással az, hogy azok, akik az identitást kívülről megszabják, kétszáz százalékos azonosulást követelnek. Tehát se a kommunizmus, se a kereszténység, se a zsidóság, még kevésbé az iszlám nem engedi meg, hogy félig légy kommunista, félig légy keresztény, félig mohamedán, és legkevésbé azt, hogy egyik kérdésben kommunista legyél és a másikban keresztény.

■ *Akár a regényhőseit, magát is érték keresztény impulzusok?*

▼ Gyerekkoromban az anyám meg a rokonok, akik a zsidóságnak a legalacsonyabb rétegét képezték, csalódtak az ő hitükben, és '45 után a legkisebb keresztény szektákhoz csatlakoztak, amelyeket a kommunista állam azért tűrt, mert szembeállította őket a katolikus és a protestáns egyházzal. Én tíz-tizenkét éves korom körül tucatnyi keresztény szektát ismertem, adventistákat, metodistákat, őskeresztényeket, később a református egyházat is. Eljártam ezekre a helyekre, és kerestem az Istent. Nagyjából az akkor hozzáférhető kereszténységet ismertem. Ez az ismerkedés aztán megszűnt a kommunizmussal, de amikor az ellenzékhez először csatlakozott vallásos csoport, az Iványi Gábor vezette metodisták, utána a Bulányi atya vezette

Bokor, akkor nekem nem volt problémám beszélgetni ezekkel a keresztényekkel. Az volt inkább a gond, hogy ők nem tudtak beszélni egymással. Nagyobb volt az intolerancia közöttük. Az intolerancia az azonos hitet vallók között nagyobb néha, mint az egymással szemben állók között.

■ *Útkeresései közben Istent is kereste. Van egy ilyen könyve, hogy Istenkereső. Ha jól tudom, az édesapja alakja köré fonta. Mondana erről is néhány szót?*

▼ Édesapámnak ajánlottam. Legújabb könyvemnek, *A közgazdász bukásának* az előzménye volt. Ennek is Kolozs Gábor a főhőse. Itt van egy olyan figura az ötvenes évek végén, aki egy katolikus tanár és egy kommunista igazgató közé kerül, mindkettő meg akarja nyerni magának. Keresi az Istent, határidőt ad neki. Azt mondja, ha tíz napon belül nem adja tanújelét a létezésének, akkor ő belép a KISZ-be... Ez is történik. Isten csak azután jelentkezik. A nemzedéknek volt egy istenkereső jellege. A háború után nem lehet valláshoz kötni azt, hogy a kommunista háttér mögött volt egy furcsa vonzalom a természetfölötti erőkhöz.

A kérdésre, hogy van-e, vagy nincs Isten, nincs válasz. Azt mondja Bertolt Brecht, hogy ha felteszed a kérdést, már eldöntötted: szükséged van Istenre. S az istenkeresésre a válasz az, hogy ki vagyok én? Tehát az ember magáról beszél, ha az Istent keresi. Hogy miért van nekem szükségem erre a hitre? Az *Istenkeresőben* az a nagy probléma, hogy a kommunisták is ígérnek valamit, és a kereszténység is ígér valamit. Csakhogy a kommunisták elkövették azt a súlyos hibát, hogy a túlvilágot tagadták. Tehát az ő „mennyországukat” viszonylag könnyű ellenőrizni, a keresztény mennyországot nem.

■ *Adódott egy olyan lehetőség, hogy riporterként is, történészként is Szahalin szigetére menjen Csehov nyomában...*

▼ Az már a kalandvágyam volt. Én Csehovot nagyon szeretem. Csehovnak a Szahalinról szóló könyve nem sok sikert aratott annak idején. Az író már tüdőbeteg, iszonyúan nehéz körülmények között látogatta meg az akkori cári büntetőtelepet, amely Szahalin szigetén volt, tizenkét-ezer kilométerre Moszkvától, az Ohotszki-tenger partján. Úgy döntöttem, végigmegyek azokon a helyeken, ahol Csehov járt, és írok erről egy könyvet. Két hétig tartózkodtam Szahalin szigetén.

■ *Nem volt akadályoztatva a helyi hatóságok által?*

▼ Akadályoztatva nem, de kísérték mindenhol. Hogy úgy mondjam, a magány érzése nem fojtogatott Szahalin szigetén, s nem csak azért, mert az élettársammal együtt voltam ott. Hogyha valakivel beszélünk, elárulta: jelentést kell írnia az elhangzottakról. Csak már nem KGB-nek hívták az illetékes belügyi szervet, de az egy katonailag őrzött objektum volt.

■ *Talán diszkrétebbek voltak?*

▼ Inkább hatékonyabbak. Megáll a Moszkva–Szahalin járat gépe Juzsno-Szahalinszkban, és két férfi várakozik a kifutópálya mellett. Na, mondom a barátnőmnek, ezek virággal fogadnak minket. A stewardess figyelmeztet: várjuk meg, míg mindenki kiszáll. Utolsóként szállunk ki, ott áll a két férfi, mutatja a titkosszolgálati igazolványát, és biztosítani akar minket arról, hogy... nem eshet bántódásunk. Azt is tudták már, hol fogunk lakni, és kivel fogunk beszélni. Szóval hajmeresztő változások azért nem történtek.

■ *Mivel egyetemi évei alatt huzamosabb ideig élt orosz környezetben, volt, amikor fordításokból élt, többek között orosz szerzők könyveit is fordította. Fölfigyeltem egy címre: Az orosz börtönvilág és művészete.*

▼ No, ez már nem a kényszerfordítások időszaka, ez már '89, a szabadság kezdete. Volt egy szovjet börtönőr, az volt a passziója, hogy a fegyencek tetoválásait fényképezte. Ezt egy magyar etnográfus, Kovács Árpád kiadta, és ehhez a kötethez fordítottam én börtönverseket, a legnagyobb élvezettel.

■ *A 2000-es évek elején jelent meg Puszipajtások című regénye, aminek, úgy hiszem, szintén vannak saját tapasztalataihoz kötődő vonzatai.*

▼ Igen, én nem tudnék például a régi Mezopotámiáról egy sort sem írni, mert nem éltem ott. A *Puszipajtások* szatíra, tipikusan kultúrpolitikai szatíra. Arról szól, hogy mi történik a kultúrával, ha pénzhez jut. A frankfurti könyvvásárnak voltam a kurátora, az ott szerzett tapasztalataimat használtam fel. Hogy miközben kormányváltás történik, a beígért pénz nem jön meg, a kultúraszponzorálás akadozik – erről írtam regényt. Hogy úgy mondjam, jókedvemben írtam.

■ *Másik, dokumentum dimenziókkal is bíró regénye, melynek megírásába történész múltja is belezajátszott, a Balaton-brigád...*

▼ Ez annyiban személyes, hogy én az NDK-beli ellenzékkel és irodalommal nagyon jó kapcsolatban voltam, amiért kitiltottak az NDK-ból. Kapcsolataimnak hála, később több száz oldalnyi Stasi-anyaghoz jutottam – magamról. Az NDK titkosszolgálatja ugyanolyan intenzitással figyelt engem, mint a magyar. Ezek az anyagok nem voltak számomra túl érdekesek, de találtam bennük egy utalást a „Balaton-brigád”-ra, arra, hogy az NDK titkosszolgálatja a Balaton körül négy színhelyen tartott megfigyelő brigádot, leginkább a német–német találkozásokot követték figyelemmel. Ilyen brigádja volt a Stasinak még Karlovy Varyban, Prágában, a lengyel tengerparton, a bolgár tengerparton, Leningrádban és Moszkvában. Romániában nem, mert rossz volt a kapcsolat a

két állam között. Engem megfogott az, hogy mi lakozhat egy olyan emberben, aki egy efféle brigádot vezet, és aki alá spiclik vannak rendelve. Teremtettem belőle egy regényhőst. Furcsa módon Németországban ez lett a sikerkönyvem. Beszélgettem magas rangú volt Stasi-tisztekkel, hogy hitelesen ábrázoljam őket. Ráadásul első személyben írtam meg, hősöm Magyarországról elűzött sváb gyerekként került oda. Olyan történetet akartam megírni, ahol szóhoz engedem jutni, nem „följelentem”, nem leleplezni szándékozom a Stasi-hőst, hanem a logikáját próbálom megfejteni.

■ *Ugyanerről a tőről fakad egy másik könyve, amely a maga módján az első a jelenkorral foglalkozó történetírásban. A Viszlát, elvtársak! a szocialista tábor széthullását tárgyalja. Mi ez, történelmi tanulmány, dokumentumgyűjtemény?*

▼ Ez olyan könyv, amit a németek „kísérőkönyv”-nek neveznek. Egy nagy tévéprodukcióhoz írtam. Nem a tartalmát, hanem a háttérét képezi. Magát a produkciót hívták úgy, hogy *Viszlát, elvtársak!*, a keleti tömb széteséséről szólt, hat részben. Romániában is bemutatták. Ennek csináltam meg a könyvváltozatát, amennyiben elmagyaráztam, hogy mi történt. Engem legjobban a hétköznapi és a nagypolitika összefüggései érdekeltek. Például megírtam Ceaușescu bukását, előkotortam a határidőnaplóját, hogy lássam: 1989 decemberében mi volt beírva. Azoknak a napoknak a programja is benne van, amiket már nem élt meg.

■ *Erre rímel rá, hogy egyszer azt nyilatkozta, hogy történelmi dolgokban olyan részletek is érdeklék, amik a történészeket nem...*

▼ Vegyük például az úgynevezett „kerekasztal” motívumot. A kerekasztal volt a szimbóluma az ellenzék és a kormánypárt közötti tárgyalásoknak Lengyelországban, Magyarországon, az NDK-

ban, Bulgáriában is, ha jól emlékszem. De milyen volt ez a „kerekasztal”? Vadászatot indítottam, hogy megtudjam. A lengyelekéről kiderült, hogy hol csináltatták, melyik cégnél, milyen faanyagból, hány szék volt hozzá. És megtudtam, hogy valójában sehol másutt nem volt „kerek” az a bizonyos asztal.

■ *Mondhatni, a szerző részéről ez egyfajta pozitívista történetírói szemlélet volt...*

▼ Arra törekedtem, hogy az emberek tudják: a történelem nem elvontan történik. Ha például a lengyel rendszer elitje elhatározza, hogy az ellenzékkel tárgyalni fog, és elmegy ahhoz a varsói céghez „kerek” asztalt gyártatni, amelyik a pápa trónját is csinálta, az annyit jelent, hogy ennek a pártvezetésnek komoly szándékai vannak. Magyarországon összetolt irodai asztalok képeztek a majdnem „kerek” asztalt. A bolgároknál még az sem volt. Vagy érdekes részlete a bolgár történelemnek, hogy miként buktatják meg Zsivkovot. Szovjet nyomásra, egyértelműen. De aznap még Zsivkov meghívja az aktus szereplőit kávéra, konyakra. November kilencedike van. Mi is történt ugyanazon a napon? A berlini fal leom-

lott. Ezek az elvtársak, akik hullarészezen ünnepelelik, hogy túljutottak a Zsivkov megbuktatásán, Zsivkovval együtt hallják a hírt: a Fal nincs többé... Hát engem ez érdekelt.

■ *Végeredményben egy ilyen epizód többet mondhat, mint akár egy történeti nagyesszé.*

▼ Rengeteget el lehetne mondani például arról, ahogyan Gorbacsov Ceausescuval testvérkedik – látszólag. 1987-ben ellátogat Bukarestbe, és iszonyú sértődés támad vacsora közben. Ugyanis dél előtt a román diktátor telerakja a piacokat áruval, és megmutatja, hogy mi minden van. Gorbacsov tesz egy epés megjegyzést: ezt mi is így szoktuk, mi is telerakjuk bizonyos alkalmakkor az üzleteket. Gorbacsovot majd szétveti a düh, hogy ezt eljátsszák vele. A felesége, Raisza a „felettes éneje”, amikor bevonulnak vacsorára, azt mondja neki: „ne izgasd fel magad, Mihail Szergejevics, mindegy, hogy mit mond ez az ember!” Amit a román tolmács hosszasan fordít le „szabadon” Ceausescunak.

(Az Erdélyi Riportban 2013 júniusában megjelent beszélgetés alapján)